

ОЙКОНІМИ ЯК НОСІЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Ключевые слова: *ономастика, ойконим, антропоним, лингвокультурология, лингвокультурема, код культуры.*

В статье охарактеризованы пути лингвокультурологического исследования названий заселенных человеком объектов. Рассмотрены украинские ойконимы с элементами Баб-, Дид- как лингвокультуремы, что эксплицируют информацию антропонимного, природно-ландшафтного, поселенческого, топонимического (гидронимического, микротопонимического), возможно, теонимического кодов культуры.

V.V. Kotovych

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

OIKONIMES AS CARRIER LINGUOCULTURAL INFORMATION

Key words: *onomastics, oykonim, anthroponym, linguoculture, linguistic culture, code of culture.*

In the article describes the ways of linguocultural research of names of objects inhabited by man. Ukrainian oykonimes with elements of the Bab-, Did- as linguocultures are considered, which explode the information of anthroponymous, natural and landscape, settlement, toponymous (hydronymic, microtonnominous), possibly theinonymous codes of culture.

Сьогодні в центрі лінгвістичної наукової парадигми стоїть мовна особистість. Осердям ономастичних студій уважаємо людину, яка, думаючи й дихаючи рідною мовою, – номінує. Мова при цьому набуває статусу вербалізатора культурної інформації. Взаємодія мови й культури породжує до життя новий мовно-культурний знак, одиницю лінгвокультурного коду, – лінгвокультурему. Така онімна лінгвокультурема розглядається як вмістилище національної культури, народної психології, етнічного світобачення та духу людини-номінатора [2, 176].

Лінгвокультурологічне опрацювання власних назв в Україні набирає обертів. Показовими для таких студій є роботи білоруських та російських учених, які вже впродовж багатьох літ досліджують онімний матеріал в лінгвокультурологічному та в етнолінгвістичному аспектах.

Лінгвокультура ойконімів – це мовно- (лексико-семантичне, структурно-словотвірне, етимологічне), історично- (синхронно-діахронне), географічно- (стратиграфічно-просторове), культурне (матеріально-духовне) дослідження назви кожного населеного пункту або ж ойконімії як системи. В таких студіях історія має відповісти на питання – *коли?*, географія – *де?*, лінгвістика – *як?*, а код культури стає тією сіткою, яку культура «накидає на навколишній світ і в такий спосіб членує, категоризує, структурує, оцінює його» [3, 232].

Історизм ойконімів виражений не в поодиноких назвах, а становить «основу всіх назв», тобто географічні назви історичні «не у вузькому розумінні, повідомляючи про якусь подію або наймення, а завжди» [6, 81]. «Географічність» ойконімів – у конкретній вказівці на місцезнаходження об'єкта, у його «прив'язці до місцевості».

Географія ніколи не зможе обійтися без орієнтування в просторі, як й історія – без орієнтування в часі [12, 11].

Спираючись на історично-географічний фундамент, лінгвокультурологія розглядає оніми (ойконіми) як лінгвокультуреми, об'єднані в окремий ономастичний код культури. Лінгвістичні дослідження в таких студіях базуються на усталеній у слов'янському мовознавстві методиці опрацювання ономастичного матеріалу за лексико-семантичним, структурно-словотвірним та етимологічним принципами. Культурологічні – передбачають виявлення екстралінгвального енциклопедичного матеріалу, який уможливує об'єднати ойконіми в групи, що експлікують інформацію антропонімного, родинно-родового, етнічного, професійного, ландшафтного (природно-ландшафтного та артефактного), поселенського, апелятивного, топонімного (гідронімного, мікротопонімного, оронімного), характеристичного, пам'яткового, духовного та ін. кодів культури.

Дослідження генези назв заселених людиною об'єктів у річці лінгвокультурології, уважаємо, не зійде на «етимологічні манівці» (С. Вербич), якщо історичні, географічні, культурологічні студії будуть надійно підкріплені студіями лінгвістичними. *Київ*, чи *Чигирин*, *Іванівка*, чи *Божиків*, *Болотяне*, чи *Воля* з погляду культурології є однаково «культуроносними», бо ж поселення «не знало», чи стане столицею, чи залишиться хутірцем з п'ятьма-десятьма хатами. З погляду лінгвістики кожен ойконім є етимологічно прозорим або затемненим. Тому тільки ретельне лінгвістичне (ономастичне) дослідження не дасть змоги культурологічному аналізу тяжіти до народноетимологічного.

Розглянемо назви теперішніх поселень України з основами *Баб-*, *Дід-* як феноменальні лінгвокультуреми з глибоким умістом лінгвальної та екстралінгвальної інформації. Лексема *баба* в українській мові вживається з такими значеннями: 'мати батька або матері'; 'стара віком жінка'; 'розм. взагалі жінка'; 'перен., зневажл. про слабкого, боязкого, нерішучого чоловіка або хлопця'; 'розм. те саме, що дружина'; 'заст. жінка, що приймає дітей під час пологів'; 'заст. ворожка, шептуха' [11 I, 75]. Антропонім *Баба* здавна був поширений не тільки в українській, але й узагалі в слов'янській антропонімії як жіноче, або як чоловіче ім'я, пор. Ivan alias Bab (1490 р.), або ім'я-комполит *Babierad*, *Babirad* [14, 238] та ін. Н. Подольська стверджує, що серед давньої антропонімної лексики практично всі імена з основою *Баб-* – чоловічі (*Баба*, *Бабинь*, *Бабка*, *Бабкинъ*, *Бабииковъ*, *Бабич*, *Бабичевъ*, *Бабица*, *Бабицинъ*, *Бабей*, *Бабјевский*, *Бабеновъ*, *Бабунецъ*, *Бабушка*, *Бабушкинъ*, *Бабуха*, *Бабухинъ*, *Бабула*, *Бабулинъ*, *Бабанъ*, *Бабаха*) [9, 113].

В українській ойконімії антропонім *Баба* спричинився до творення посесивів на **-ин**: *Бабин* (Вн., ІФ, Рв., Чрн.(2), *Бабина* (Лв.); *Бабина Долина* (Вн.), *Бабине* (Хм., Хрс., Чрн.), *Бабин-Зарічний* (ІФ), *Бабино* (Лв.); на **-ськ-е**: *Бабське* (ІФ). Про експлікацію антропонімного коду культури говоримо також за розгляду ойконімів, мотивованих суфіксальними утвореннями від антропоніма *Баба*. Це різні за часом заснування поселення, а отже, базовими для них ставали як давні особові назви, так і пізніші – прізвиська або й прізвища: *Бабайківка* (Днп.), *Бабайкове* (Днп., См.) (від *Бабайко*), *Бабаківка* (См.), *Бабакове* (Днп., См.) (від *Бабак*), *Бабанівка* (Зп.), *Бабанське* (Пл.) (від *Бабан*), *Бабенківка* Перша, *Бабенківка* Друга (Хрс.), *Бабенкове* (АРК – колишня назва *Есен-Елі*, Хрк. – колишня назва *Злодійка*) (від *Бабенко*), *Бабичеве* (Лг.), *Бабичівка* (Жт., Крв., Пл.) (від *Бабич*), *Бабухів* (ІФ) (від *Бабух*), *Бабче* (ІФ) (від *Бабко*), *Бабшин* (Хм.) (від *Бабиша*).

Родинно-родовий код, або ж інформація про спільне іменування роду чи родини, що змотивувала назву замешканого цією групою осіб поселення, уміщена в таких ойконімах: *Бабаї* (Хрк.) (родина *Бабая*), *Бабаки* (Хрк.) (родина *Бабака*), *Бабарики* (Чрн.) (родина *Бабарика*), *Бабаці* (Вл.) (родина *Бабаця*), *Бабенки* (Хрк.) (родина *Бабен-*

ка), *Бабиничі* (Жт.) (родина *Бабинича* або рід / піддані *Бабина*), *Бабинці* (Вн., Кв., Тр.) (родина *Бабинця*), *Бабичі* (Зк., Лв., Пл., (2), Чрк.) (родина *Бабича* або рід / піддані *Баби*), *Бабії* (родина *Бабія*), *Баболоки* (Рв.) (родина *Баболока*), *Бабушки* (Жт.) (родина *Бабушка* – суфікс **-уш-к-о** в чоловічих особових назвах Л. Гумецька зафіксувала ще в українській актовій мові XIV – XV ст. [1, 14]); *Бабчинці* (Вн.) (родина *Бабчинця*).

Ойконім *Бабинці* міг утворитися від катойконіма *Бабинці* ‘вихідці, переселенці з населеного пункту *Бабин* чи *Бабине*’, а *Бабчинці* – від катойконіма *Бабчинці* ‘вихідці, переселенці з населеного пункту *Бабче*’. За такого розгляду говоримо про поселенський код та міграційні процеси в межах регіону чи й між регіонами.

Гідронімний код культури назвотворення, або відбиття в ойконімі назви водного об’єкта, що протікав чи протікає територією, з великою вірогідністю засвідчено в назвах таких поселень: *Бабанка* (Чрк.), що розташоване на обох берегах р. *Бабанки*, паралельна назва якої Ревуха, *Бабурка* (Зп.), де через село протікає річка Середня Хортиця з іншою назвою – *Бабурка*, *Баб’янка* (ІФ), поселення засноване на пот. Чорний, а неподалік протікає р. *Баб’янка*, *Велика Бабка* (Хрк.), розташоване на правому березі однойменної ріки.

Назву поселення *Баба* (См.) кваліфікуємо як таке, що могло утворитися від географічного терміна *баба* ‘трясовина, грузьке місце на болоті’ [13, 185]. Фіксація місцевих географічних термінів на Чернігівсько-Сумському Поліссі *Бабин живот* ‘непрохідне болото, трясовина’, *Бабині живота* ‘грузькі ями в болоті, трясовина’, *Бабине тузо* ‘грузьке болото’, *Бабине черево* ‘грузька яма в болоті’, *Бабине чудо* ‘грузьке болото, трясовина’, *Баб’ї животи* ‘трясовина на болоті’ [15, 24] підтверджують, що ойконім є лінгвокультуремою природно-ландшафтного коду. Численні ж ороніми з початковим *Баб-* походять, очевидно, від географічного терміна з іншим значенням ‘невелика гора, підвищення’ [4, 25].

Назви поселень *Бабаки* (Хрк.), *Бабаківка* (См.), *Бабакове* (Днп., См.) нерідко пов’язують з апелятивом *бабак*, який має декілька значень: українське ‘великий гризун, що живе в степу в норах’ [11, I 75]; болгарське ‘птаха чапля’, ‘рослина ведмеже вухо’; чеське ‘чоловік повивальниці’, ‘поїдаюче дітей страхіття’ [9, 113–114] тощо. Зважаючи на продуктивність суфікса **-ак** в антропонімії, а також на значну поширеність прізвища *Бабак* (сьогодні в Україні 8993 особи з таким прізвищем [10]), не бачимо підстав пов’язувати названі ойконіми з апелятивом. З лексемою *бабак* (*бабах*) у значенні ‘великий гризун’ стикаємося хіба що за аналізу ойконіма *Бабах-Тарама* (Днц.). Є. Отін небезпідставно вважає цей ойконім урумською географічною назвою, в якій стержневе слово *тарама* ‘балка’, а означальне *бабах* ‘бабак’, буквально значення ‘*бабача* балка’ [8, 25].

Ойконімів з *Дід-* в основі серед теперішніх назв поселень України набагато менше: 15 проти 56-ти з *Баб-*. На апелятивному рівні лексема *дід* в українській мові вживається зі значеннями: ‘батьків або материн батько’; ‘чоловік похилого віку’; ‘заст. сторож (у садку, на баштані і т. ін.)’; ‘*тільки* *мн.* люди минулих поколінь; предки’; ‘*перен. розм.* те саме, що *тінь*’ [11 II, 299]. Серед антропонімів у давніх іменословах фіксуються і відапелятивні чи відкомполітні особові назви *Дьдъ* [5, 81], й іменакполіти *Дьдумиль* [5, 81], *Бездьдъ* [5, 9] та ін., причому всі як чоловічі особові назви.

Антропонімом *Дід* змотивовано назви поселень *Дідівка* (Рв., Хрк.), *Дідова Гора* (Хм.), *Дідове* (Днп.), а суфіксальними дериватами *Діденко*, *Дідило* – ойконіми, відповідно, *Діденкове* (Днп.), *Дідилів* (Лв.).

Групова назва людей на позначення роду, підданих чи родини *Дідича*, *Дідівця*, *Дідківця*, *Дідковича*, *Дідовича* стала базовою для ойконімів *Дідичі* (Вл.), *Дідівці* (Чрн.), *Дідківці* (Жт., Хм.), *Дідковичі* (Жт.), *Дідовичі* (Вл., Жт.).

Апелятив *дідівщина* ‘спадщина від діда’ [11 II, 299] зумовив дві назви поселень *Дідівщина* (Кв., См.). Гадаємо, що первісно це були мікротопоніми – назви земель, от-

риманих у спадок (до речі, село *Дідівщина* (См.) дотепер не компактне, а складається з декількох частин, рознесених на відстані до 1 км.).

Існує припущення, що коріння назв поселень з початковими *Баб-* та *Дід-* сягають дохристиянської доби. Одним із божеств, якому поклонялися русичі, була *Баба*, богиня життя, родючості, здоров'я, а творцем землі, води, світла, захисником людей від зла – *Дід* [див. ще 7, 163–164]. За такого аналізу можемо розглядати назви поселень *Бабин*, *Бабина*, *Бабине*, *Бабино*, *Баба*, *Бабка*; *Дідова Гора*, *Дідове* та ін. як такі, декодування яких свідчить про ще один код культури назвотворення – теонімний.

Отже, ойконіми як згорнуті лінгвокультурні коди та як активні одиниці таких кодів – лінгвокультуреми – містять у собі історично-географічну та мовно-культурну інформацію про час, місце, способи іменування заселених людиною об'єктів. Різними були мотиви іменування ойконімів зі слов'янськими основами *Баб-*, *Дід-*, що стали об'єктом нашої розвідки. Попри формальне апелювання до лексем *баба*, *дід* у значенні 'мати (батько) матері або батька', уважаємо, що в жодному з них апелювання із таким значенням не засвідчено. Назви поселень, як правило, змотивовано антропонімами, родовими / родинними назвами, катойконімами, топонімами (гідронімами, мікротопонімами), географічними термінами.

Література

1. Гумецька, Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : В-во АН Української РСР, 1958. – 298 с.
2. Котович, В. Ойконіми Тернопільщини на -івка: лінгвокультурологічний аспект / Віра Котович // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Мовознавство. – Тернопіль, 2017. – Вип. I (27). – С. 175–184.
3. Красних, В. В. Этнопсихолінгвистика и лінгвокультурология : курс лекцій / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
4. Лісняк, Н. Мікротопоніми Тернопільщини, співвідносні з оронімами Івано-Франківщини / Наталія Лісняк // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XXV–XXVI. – С. 24 – 27.
5. Морошкин, М. Я. Славянскій именованіе или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / М. Я. Морошкин. – Спб., 1867. – 213 с.
6. Никонов, В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1965. – 179 с.
7. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / відп. ред. І. М. Железняк. – К. : Наукова думка. – 275 с. – С. 163–164.
8. Отин, Е. С. Происхождение географических названий Донбасса / Е. С. Отин. – Донецк : Юго-Восток, 2014. – 199 с.
9. Подольская, Н. В. Типовые восточнославянские топоосновы. Словообразовательный анализ / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1983. – 160 с.
10. Генеалогічне Товариство Рідні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ridni.org/karta/%D0%B1%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BA?type=1>.
11. Словник української мови : в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1971–1981. – Т. I–XI.
12. Стрижак, О. С. Назви розповідають / О. С. Стрижак. – К. : Знання, 1967. – 40 с.
13. Толстой, Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1969. – 262 с.
14. Худаш, М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (Утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних назв) / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1995. – 362 с.
15. Черепанова, Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 275 с.